

Шурин О. А.,
кандидат юридичних наук,
асистент кафедри правосуддя
Київського національного університету імені Тараса Шевченка

ПРАВО НА ПРАЦЮ ТА ПРОБЛЕМИ ЗАЙНЯТОСТІ МОЛОДІ

RIGHT TO WORK AND EMPLOYMENT PROBLEMS OF YOUTH

У статті аналізуються питання працевлаштування молоді, проблеми, з якими молодь стикається на ринку праці в Україні, визначаються гарантії права на працю молоді. Розглядаються механізми в сфері економіки, освіти, які б забезпечили зменшення безробіття. Зокрема, акцентується увага на необхідності тісної співпраці між роботодавцями та навчальними закладами ще на етапі підготовки молодих спеціалістів.

Ключові слова: право на працю, безробіття, молодь, зайнятість, працівник, роботодавець.

В данной статье анализируются вопросы трудоустройства молодых людей, проблемы, с которыми молодежь сталкивается на рынке труда в Украине, определяются гарантии права на труд молодежи. Рассматриваются механизмы в сфере экономики, образования, которые бы обеспечили уменьшение безработицы. В частности, акцентируется внимание на необходимости тесного сотрудничества между работодателями и учебными заведениями еще на этапе подготовки молодых специалистов.

Ключевые слова: право на труд, безработица, молодежь, занятость, работник, работодатель.

This article analyzes the issues of employment of young people, the problems faced by young people in the labor market of Ukraine, and the guarantees of the right to work for youth. Mechanisms are considered in the field of economy, education, which would ensure the reduction of unemployment. In particular, attention is paid to the need for close cooperation between employers and educational institutions at the stage of preparation of young specialists.

Key words: right to work, unemployment, youth, employment, employer, employee.

Постановка проблеми. Однією зі складових частин ринкової економіки та центральною проблемою сучасного суспільства є безробіття. Найнегативніший вплив на економіку країни має молодіжне безробіття, адже саме молодь є важливим стратегічним ресурсом суспільства. Ця категорія населення визначає масштаби та темпи соціально-технічного прогресу, політичне, економічне та соціальне майбутнє країни, впливає на стійкий розвиток людства [1]. Молодь формує особливий сектор ринку праці, оскільки її роль у сфері формування попиту та пропозиції є досить неоднозначною. Брак досвіду впливає на ринкову конкурентоспроможність молодих робітників, проте це компенсується їх мобільністю, здатністю швидко пристосовуватись до змін та стрімким прагненням кар'єрного росту. Причиною розповсюдженого явища молодіжного безробіття є відсутність економічних умов, які б дали змогу молоді застосовувати свої навички у продуктивній роботі за пристойну плату. Саме тому це явище є як економічною, так і соціальною проблемою [2, с. 49].

Аналіз досліджень та публікацій. Дослідженню питання працевлаштування молоді була присвячена велика кількість наукових праць. Вивченням проблеми молодіжного безробіття займалися Т.О. Марценюк, О.А. Шевчук, І.В. Кузьменко, Н. Ячна, В.В. Адамчук, Б.М. Генкін, І.М. Чистяков, Т.М. Соколова, В. Юрчишин, Г.В. Левчук, С.І. Пирожков, В.О. Покришук, Г.О. Радіонова та інші.

Метою статті є аналіз причин економічної неактивності молоді на ринку праці України, виявлення проблем, з якими молодь стикається під час працевлаштування, та визначення шляхів і оптимальних варіантів мінімізації цих проблем з урахуванням зарубіжного досвіду.

Виклад основного матеріалу. Сьогодні вчені пропонують свої визначення терміна «безробіття», проте вони зазвичай оперують одним синонімічним рядом слів. О.В. Волкова розглядає безробіття як соціально-економічне явище, за якого частина економічно активного населення не зайнята у сфері економіки [3, с. 200]. Безробіття – явище, яке відповідає стану незайнятості працездатного населення, коли чисельність бажаючих отримати роботу є більшою, ніж кількість робочих місць (це і є переважанням пропозиції робочої сили над її попитом) [4, с. 2].

У Законі України «Про зайнятість населення» безробіття розуміється як соціально-економічне явище, за якого частина осіб не має змоги реалізувати своє право на працю та на отримання заробітної плати (винагороди) як джерела існування [5].

Відповідно до позицій Міжнародної організації праці (далі – МОП) безробітними вважаються особи віком 15–70 років (зареєстровані та незареєстровані в державній службі зайнятості), що водночас відповідають трьом критеріям: не мають роботи (прибуткового заняття); активно шукають роботу або намагаються організувати власну справу впродовж останніх 4-х тижнів, що передували опитуванню; готові почати працювати впродовж двох найближчих тижнів [6, с. 237].

До безробітних в Україні належать особи, які досягли 16 років, що у розглянутий період не мали роботи (прибуткового заняття) або займалися пошуками роботи, тобто зверталися до державної або комерційної служби зайнятості, використовували або поміщали оголошення у пресі, безпосередньо зверталися до адміністрацій підприємств (роботодавців), використовували особисті зв'язки та інші способи,

робили кроки до організації власної справи, були готові почати працювати протягом двох тижнів [7].

Найпроблемнішим аспектом безробіття населення є молодіжне безробіття. Безробіття молоді – це соціально-економічне явище, під час якого працездатна молодь перебуває в пошуках роботи та готова почати працювати, але не може реалізувати своє право на працю, тим самим втрачає основні засоби до існування [8].

Молодь — це соціально-демографічна група, яка характеризується сукупністю вікових ознак, особливостями соціального стану та певним набором соціально-психологічних якостей, які визначаються суспільним ладом, закономірностями соціалізації, вихованням в умовах певного суспільства [9, с. 749]. За такого визначення вік є найважливішим та водночас дискусійним критерієм для виділення молоді в окрему соціально-економічну групу. У Законі України «Про сприяння соціальному становленню та розвитку молоді в Україні» № 2998-ХІІ від 05.02.1993 р. (далі – Закон № 2998-ХІІ) молодь визначається як громадяни віком від 14 до 35 років [10]. ООН визначає молодість як період між закінченням дитинства і початком трудової діяльності, у такому разі молоддю визнаються особи віком від 15 до 24 років без обмеження права на інше визначення [11]. Як свідчать останні дані, Всесвітня організація охорони здоров'я (ВООЗ) збільшила граничні вікові межі молоді до 44 років. Як зазначає Т. Буда, на сучасному етапі розвитку людства істотно розсунулись умовні соціально-психологічні межі молодості. З одного боку, процес акселерації прискорив фізичний, зокрема статевий, розвиток дітей і підлітків, який традиційно вважається нижньою межею юності, з іншого – ускладнення трудової й суспільно-політичної діяльності, в якій повинна брати участь людина, призводить до подовження суспільно необхідного терміну підготовки до життя, до збільшення періоду навчання, з яким асоціюється отримання соціального статусу [12, с. 72]. Як справедливо стверджує М.Ф. Головатий, вікові межі молоді, зокрема і в Україні, повинні постійно змінюватись з огляду на соціально-економічні, політичні чинники, а також низку інших факторів та умов розвитку української державності [13, с. 40].

Проблеми працевлаштування молоді полягають в такому: 1) залучення до тимчасової низькооплачуваної роботи; 2) робота не відповідає кваліфікації здобутої освіти; 3) вищий рівень безробіття, ніж в інших вікових груп населення. Перші дві проблеми рано чи пізно стають причинами збільшення кількості безробітних серед молоді.

Серед непрацевлаштованої молоді велику кількість становлять особи, які закінчили або припинили навчання в загальноосвітній школі, особи після звільнення зі строкової чи альтернативної служби та випускники державних професійно-технічних, вищих навчальних закладів. Молодим особам непросто шукати роботу, оскільки вимоги, що ставить до них роботодавець, аналогічні до тих, які ставляться перед досвідченими працівниками, проте досвіду

роботи в молоді (особливо після закінчення навчального закладу) ще немає. Неприятлива для випускників ВНЗ ситуація виникає, коли на одне робоче місце водночас із ними претендує декілька спеціалістів з досвідом роботи. Існує своєрідне замкнене коло, адже роботодавці вимагають досвіду роботи, а отримати його за таких умов досить складно [14]. Роботодавці поки ще не є повноцінними соціальними партнерами з навчальними закладами.

Й. Шавіт і В. Мюллер у своїй спільній монографії вмістили порівняльний аналіз процесів переходу від освіти до зайнятості у тринадцяти країнах, зокрема в Австралії, Великій Британії, Франції, Німеччині, Ірландії, Ізраїлі, Італії, Японії, Нідерландах, Швеції, Швейцарії, Тайвані та США. Основною незалежною змінною у всіх цих моделях є найвища отримана на момент опитування освітня кваліфікація [15, с. 44].

Молодіжна політика України є системною діяльністю держави, що ставить за мету створення соціально-економічних, політичних, організаційних, правових умов та гарантій для життєвого самовизначення, інтелектуального, морального, фізичного розвитку молоді, реалізації її творчого потенціалу як у власних інтересах, так і в інтересах України [16, с. 59].

Право кожного на працю закріплене у статті 43 Конституції України. Воно включає можливість заробляти собі на життя працюю, яку особа вільно обирає або на яку вільно погоджується. Крім того, ця стаття закріплює за державою обов'язок створення умов для повної реалізації кожним права на працю за принципом рівності можливостей обирати професію та рід трудової діяльності. Вказані положення відповідають статті 24 Конституції України, що зрівнює всіх громадян перед законом та наділяє рівними конституційними правами та свободами. Слова «кожен», «громадянин», «особа», що трапляються в нормах Конституції, які регламентують право населення на працю, свідчать про те, що цими правами нарівні з іншими віковими категоріями населення наділяється і молодь.

Процес соціального становлення молоді у спосіб різнобічного включення в життєдіяльність суспільства як його складової частини регламентовано Законом № 2998-ХІІ. Держава є гарантом реалізації права на працю працездатної молоді нарівні з іншими громадянами. Працездатна молодь наділяється такими правами: отримання першого робочого місця після закінчення або припинення навчання у загальноосвітніх, професійно-технічних і вищих навчальних закладах, після завершення професійної підготовки і перепідготовки, а також після звільнення зі строкової військової або альтернативної (невійськової) служби; одержання безоплатної інформації та професійної консультації з метою вибору виду діяльності, професії, місця роботи; забезпечення працевлаштування шляхом створення молодіжних центрів та громадських організацій; правом на підтримку підприємницької ініціативи та діяльності через надання органам місцевого самоврядування можливості встановлювати завдяки коштам, що надходять

до місцевого бюджету, пільгову плату за реєстрацію підприємств, створених молодими громадянами та молодіжними громадськими організаціями [10].

У Кодексі законів про працю (далі – КЗпП) норми, що регулюють працю молоді, містяться у гл. XII. Для всіх підприємств і організацій встановлюється квота прийняття на роботу і на професійне навчання молоді, яка закінчила загальноосвітні школи, професійні навчально-виховні заклади, а також у інших випадках, передбачених КЗпП. Квота робочих місць для забезпечення працевлаштування молоді для підприємств (об'єднань), установ і організацій незалежно від форми власності та організаційних форм визначається в розмірі, встановленому Законом України «Про зайнятість населення».

Серед міжнародних документів, що стосуються залучення молоді до ринку праці та встановлюють нижню вікову межу для можливості реалізувати особою право на працю, слід зазначити Європейську соціальну хартію (переглянуто) (ст.7) та Конвенцію МОП № 138 про мінімальний вік для прийому на роботу.

Згідно із «Декларацією про загальні засади державної молодіжної політики в Україні» державна молодіжна політика в Україні як пріоритетний і специфічний напрям діяльності держави здійснюється в інтересах молодої людини, суспільства, держави з урахуванням можливостей України, її економічного, соціального, історичного, культурного розвитку і світового досвіду державної підтримки молоді.

Рівень безробіття – це кількісний показник, який визначається як відношення кількості безробітних до загальної чисельності економічно активного працездатного населення країни (регіону, соціальної групи), виражається у відсотках [17].

Відповідно до щорічної доповіді МОП «Глобальні тенденції зайнятості молоді в 2017 році» в 2017 році частка молоді серед загальної кількості безробітних становила більше 35% (молоді люди працездатного віку, які не працювали – 13,1%). Як зазначають автори доповіді, минулого року роботу не змогло знайти приблизно 70,9 млн молодих людей у світі, а в 2009 році цей показник сягав 76,7 млн, проте відповідно до їх прогнозів у 2018 році кількість безробітних серед молоді знову збільшиться і вже буде сягати 71,1 млн. Крім того, у доповіді наголошується, що переважно від безробіття страждають жінки. У 2017 році частка молодих жінок серед робочої сили у світі була на 16,6% менша за частку чоловіків. А гендерна різниця серед молоді, котра не працює, не навчається та не здобуває будь-яких професійних навиків, ще більша. Показник серед жінок – 34,4%, серед чоловіків – 9,8%. Що стосується неофіційного працевлаштування, то з кожних чотирьох молодих осіб троє працюють неофіційно. Водночас серед старшого покоління спостерігається відношення троє до п'яти (за даними МОП) [18].

Аналіз показників економічної активності населення Державної служби статистики України свідчить про те, що кількість молоді відповідно до загального обсягу безробітних за останні 5 років не зазнає суттєвих змін та становить близько 45% від

загального числа зареєстрованих безробітних станом на березень 2018 року. 20,7% безробітної молоді є учнями та студентами денної форми навчання, а приблизно 2% – маргінальна група (зневірені та ті, що не знають, де можна знайти роботу, чи вважають, що підходящої роботи для них немає) [19].

Сьогодні в Україні прослідковується тенденція невідповідності кількості безробітних, зареєстрованих у державній службі зайнятості, та кількості найнятих робітників, які скористалися послугами служби зайнятості, оскільки проблеми статистики безробіття в Україні не дозволяють об'єктивно оцінювати реалії його рівня в Україні. Основними проблемами статистики є такі:

- до загальної статистики не враховуються особи, котрі втратили надію отримати робоче місце і не стоять на обліку в службі зайнятості;

- велика кількість молодих працівників працює без офіційного оформлення, тому майже неможливо перевірити тих, хто отримує виплати по безробіттю й задіяний в тіньовій економіці.

Статистика не враховує, що саме через відсутність роботи багато молодих людей виїхало за кордон на заробітки. Не включаються до складу безробітних ні ті, хто працюють на чверть ставки, ні ті, хто мають тимчасові підробітки [21, с. 110–113].

Причинами безробіття сучасної молоді є небажання більшості роботодавців працевлаштувати людину без досвіду роботи, що можна пояснити відсутністю належних стимулів; невідповідність навчальних програм закладів освіти вимогам роботодавців; незацікавленість молоді працювати через малий розмір заробітної плати, який не перевищує розмір мінімальної заробітної плати для працездатних осіб. Крім того, відмова молодих фахівців зайняти певне робоче місце пояснюється амбіційністю й рівнем трудової мотивації останніх. До числа безробітних можуть потрапити й висококваліфіковані спеціалісти, здатні до конкурентних умов праці, які не бажають виконувати запропоновану роботу, яка не вимагає здобутого ними рівня освіти та не цікава за змістом [21, с. 31].

Н.М. Яценко, Я.Ю. Яковенко причини молодіжного безробіття поділяють на екзогенні, до яких відносять світову фінансово-економічну кризу, міграційні процеси, та ендегенні, а саме: недосконалі програми розвитку молоді, диспропорції між попитом та пропозицією на ринку праці; популяризація університетської освіти, невідповідність кваліфікації молодих спеціалістів вимогам роботодавців, недосконалість законодавства за питань зайнятості, суперечності щодо вікових меж молоді України, недостатня поінформованість абітурієнтів про потреби ринку [22, с. 78].

Крім вищезазначеного, відсутність роботи для молоді може бути зумовлена загальним регіональним характером безробіття. Таке трапляється тоді, коли в окремих територіальних одиницях відбувається така концентрація видів економічної діяльності, для яких характерне найбільше скорочення потреби в робочій силі. Схожа ситуація існує в багатьох селах

та селищах України з низьким рівнем соціально-економічного розвитку. Цей вид безробіття є вимушеним, а тому перед молоддю певного регіону постає вибір між міграцією або незайнятістю.

Окремою проблемою є безробіття молоді в моно-містах. Монопрофільність таких населених пунктів, що залежать від одного або декількох так званих *містоутворюючих* підприємств, у разі погіршення економічної ситуації негативно впливає на зайнятість молодих людей, що живуть там.

Останніми роками популярним засобом пошуку роботи стає використання Інтернету. Завдяки мережевим платформам можна знайти багато нових форм зайнятості (наприклад, краудворкінг), які вирізняються гнучкістю графіку та швидким заробітком. Проте така робота пов'язана з істотними ризиками, не передбачає постійної зайнятості та офіційного працевлаштування.

Поділивши молодь на вікові підгрупи, зазначимо основні проблеми, що виникають під час працевлаштування кожної із них. Молоді особи до 18 років часто змушені бути залученими до тіньового сектору економіки. Легальний ринок некваліфікованої дитячої праці досить вузький. Проаналізувавши пропозиції на порталах, які розміщують вакансії, зокрема ті, котрі передбачають офіційне працевлаштування, робимо висновок, що найчастіше трапляються вакансії у ресторанах швидкого харчування, а також у різних мережеских маркетах. Проте такі обмежені пропозиції не можуть задовольнити попит неповнолітніх щодо заробітку коштів. Тому останні змушені працювати на тимчасових, низькооплачуваних роботах. У майбутньому така зайнятість ніяк не відображається на нарахуванні пенсії, а крім того, може бути фактором, що впливає на криміногенну ситуацію в Україні.

Основною проблемою молоді у віці 18–24 років є брак професійного і соціального досвіду, невідповідність отриманих під час навчання знань вимогам потенційних роботодавців. А у людей, котрим більше 24 років, які вже мають певну кваліфікацію та досвід роботи, з'являються досить високі вимоги щодо пропонованої роботи та щодо очікуваної заробітної плати.

Висновок. Суб'єктами відносин на молодіжному ринку праці є безпосередньо сама молодь, навчальні заклади, що забезпечують кваліфікаційну та професійну підготовку молоді, роботодавці, а також держава, формуючи та реалізуючи політику зайнятості населення. Вирішити проблему молодіжного безробіття можливо лише шляхом узгодженого співробітництва всіх суб'єктів.

Державна політика має забезпечувати стимулювання роботодавців шляхом застосування економічних методів, наприклад, шляхом пільгового оподаткування підприємств, що наймають молодих працівників без досвіду роботи та активно залучаються до програми працевлаштування молоді; відновлення раніше чинних дотацій у розмірі витрат на заробітну плату, нарахувань на неї за працевлаштування безробітних з числа соціально вразливих категорій громадян, а також молоді. Збалансування попиту та пропозиції має відбуватися шляхом державного сприяння створенню робочих

місць, зокрема через підтримку малого та середнього бізнесу. Має проводитися розробка та реалізація державних соціальних цільових програм, які б сприяли розвитку молодіжного підприємництва, наприклад, соціальна програма «Молодь України (на 2016–2020 рр.)». Також має запроваджуватися регулярне проведення вже передбачених законодавством конкурсів бізнес-планів підприємницької діяльності серед молоді. Крім того, підтримка підприємницької ініціативи молоді повинна передбачати функціонування спеціальних державних структур, метою діяльності яких було б інформаційне консультування та методичне забезпечення створення суб'єктів господарювання, надання кредитів та інвестицій задля підприємницької діяльності молоді. Слід запровадити додаткові засоби державного регулювання у системі зайнятості на прикладі шведської моделі державної підтримки молоді, які мали б на меті стимулювання регулярного оновлення галузевих знань та підвищення професійної компетентності молодих робітників шляхом популяризації освіти для дорослих. Пріоритетом національної політики мають стати інвестиції в систему безперервного навчання, реалізація галузевих стратегій, що сприяють поширенню достойної праці, та вирішення проблем малозабезпечених верств населення, а також молодих людей, які залишаються незапрацьованими.

Роботодавцям слід залучатись до процесу підготовки кваліфікованих молодих спеціалістів, до проведення лекцій, зустрічей та інших заходів. Організація стажувань для студентів сприятиме тому, що останні будуть застосовувати здобуті у навчальних закладах знання на практиці, а потім задовольнятимуть вимоги потенційних роботодавців щодо досвіду роботи. Оплата таких стажувань може включати державні дотації для цілей оплати праці молодим спеціалістам та певний відсоток за організацію проведення навчання.

Посилення співпраці між ринком освітніх послуг та ринком праці має відбуватися шляхом налагодження механізму, за якого навчальні заклади будуть укладати з підприємствами прямі договори на навчання фахівців необхідних спеціальностей, удосконалюватимуться програми стажування, збільшуватиметься тривалість виробничої практики молоді під час навчання у ВНЗ. Крім того, навчальним закладам слід сприяти можливостям працевлаштування своїх студентів, наприклад, через організацію ярмарок вакансій.

Молодим спеціалістам потрібно бути активними та цілеспрямованими, брати участь у державних соціальних програмах, набувати досвіду шляхом проходження стажувань, а також шукати роботу, яка передбачає лише офіційне працевлаштування. Професійне навчання також є потужним інструментом для підвищення рівня зайнятості та кваліфікації молоді, для сприяння ефективному переходу від освіти до зайнятості. Прикладом є досвід Німеччини, Австрії та Швейцарії, де поширеним є навчання робітничим професіям, а рівень безробіття серед молоді є найнижчим в Європі [23].

Реалізація усіх перерахованих заходів сприятиме ефективному вирішенню проблеми безробіття молоді в Україні.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Молодіжне безробіття в Україні: сутність, причини та шляхи розв'язання. URL: http://asconf.com/rus/archive_view/634.
2. Лисюк О.С. Безробіття як соціально-економічна проблема населення України: збірник наукових праць ВНАУ. 2012. № 4 (70). С. 49.
3. Волкова О.В. Ринок праці: навч. посібник. К.: Центр учбової літератури, 2007. С. 200.
4. Кір'ян Т.М., Шаповал М.С., Коваль С.П. Напрямки та шляхи подальшого зменшення обсягів безробіття в Україні. Вісник АНУ. 2013. № 2 С. 2.
5. Про зайнятість населення: Закон України із змінами, внесеними згідно з Законом № 406-VII від 04.07.2013 р. / Верховна Рада України. Відомості Верховної Ради. 2013. № 24. Ст. 243.
6. Волинь 2015: статистичний щорічник / за ред. В.Ю. Науменка. Луцьк: Головне упр. статистики у Волин. обл.; МКФ «Християнське життя», 2016. 478 с.
7. Чатченко Т.В. Молодіжне безробіття як одна з визначальних проблем соціально-економічного розвитку України та шляхи його вирішення. URL: <http://global-national.in.ua/archive/14-2016/52.pdf>.
8. Романюк О. Проблеми працевлаштування молоді. URL: http://www.nbu.gov.ua/portal/soc_gum/Dtr_ep/2011_6/files/EC611_53.pdf.
9. Забелський М.Г. Экономика и социология труда. М., 1998. 208 с.
10. Про сприяння соціальному становленню та розвитку молоді в Україні: Закон України від 05.02.1993 р. № 2998-XII / Верховна Рада України. Відомості Верховної Ради України (ВВР). 1993. № 16. Ст.167.
11. Youth participation in public life: experiences, opportunities, barriers Annual Report of the President of Ukraine, the Verkhovna Rada of Ukraine, the Cabinet of Ministers of Ukraine on the situation of youth in Ukraine (in 2011) / Ministry of Education, Youth and Sports Ukraine, the State Service for Youth and Sports of Ukraine. URL: http://dsmsu.gov.ua/media/2013/01/-23/3/Dopovid_2012_s.pdf.
12. Буда Т. Удосконалення механізму регулювання зайнятості молоді. Психологія і суспільство. 2015. № 3. С. 92.
13. Головатий М.Ф. Молодіжна політика в Україні: проблеми оновлення. К.: Наукова думка, 1993. 242 с.
14. Пархоменко А.А., Кондратьєв В.О. Праця молоді (правові та економічні аспекти). URL: http://www.rusnauka.com/22_NIOBG_2007/Pravo/24913.doc.m.
15. Оксамитна С., Виноградов О., Малиш Л., Марценюк Т. Молодь України: від освіти до праці. К.: ВПЦ НАУКМА, 2010. 202 с.
16. Пірен М.І. Корнівська М.М. Молодь і політика в Україні: соціо-психологічний аналіз: навч. посіб. Чернівці: Чернів. нац. ун-т, 2011. 288 с.
17. Финансовый портал Минфин: уровень безработицы в Украине URL: <http://index.minfin.com.ua/people/unemploy.php?2016>.
18. Глобальные тенденции занятости молодежи в 2017 году: доклад МОТ: подборка публикаций. 15.12.2017. URL: http://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/---europe/---ro-geneva/---sromoscow/documents/genericdocument/wcms_614033.pdf.
19. Сайт Державної служби статистики України. URL: http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2017/gr/eans/eans_u/n_pena_rik_u.htm
20. Сайт Державної служби статистики України. URL: http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2017/gr/eans/eans_u/n_pena_rik_u.htm
21. Грішнова О.А., Самарцева А.Є. Молоді спеціалісти на ринку праці: проблеми конкурентоспроможності та працевлаштування. Соціально-трудові відносини: теорія та практика: збірник наукових праць. 2012. № 1. С. 28–35.
22. Яценко Н.М., Яковенко Я.Ю. Причини безробіття молоді в Україні. Вісник КрНУ імені Михайла Остроградського. Випуск 1/2013. С. 78.
23. Глобальні тенденції зайнятості 2013: відновлення після другого падіння робочих місць: доп. Женева: МОП, 2013.